

Fried István

Ady Endre és a szomszédos irodalmak

(Visszahat-e a hatástörténeti folyamat?)

„A magyar hazafiak is e körül a mi átkozott Dunánk körül nyüglődnek, Anna elolvasta neki Ady egyik variációját a Dunáról, érdekes elégiáját erről a folyóról, a »vén ravasz rókáról«.”¹

„Sok köszönet. Lassanként itt és ott kis segítséggel az ember kiássa a magyar sötétségből (Dunkel) ezt a nagy embert, kétségtelenül bizonyos nagyobb számú hamis elképzelések és hamis analógiák járulnak hozzá. (...) Sok mindent nem értek, de az Egészhez közöm van, mint mindig ilyen esetben, boldogabbá tesz, hogy ott volt és van, és ezért valahogyan rokona lettem – senkivel nem rokon [mit niemandem verwandt] – tehát ebben is rokon.”²

„Bizonyos, hogy a szlovák költők, a kezdők majd mindegyike megtalálta benne, amit tudat alatt keresett... megtalálta azt felnagyítva, nagyszerűen, művészi formában. Az egyik a forradalmárt lelte meg, aki a hagyomány ellen harcol és küzd az új életért, művészetért, versért (J. Poničan), a másik a világfájdalmas, beteg, dekadens költészet példaképeinek tartotta őt (Lukáč), a harmadik, a negyedik megtalálta benne vágyait, nemzeti és szociális eszméit, tökéletesen megformálva és kifejezve (Borin, Žarnov), némelyeket művészi képeivel, stílusával ejtett meg (Kréméry, Gašpar).”³

Három irodalomból vettem példáimat, három, egymástól teljesen különböző, tudomásom szerint sosem érintkező szerző különféle műfajaiból szemelgettem, regényből, levélből és értekezésből, egymástól országhatárokkal és stíluselképzeléseikkel elkülönülő területekről; a megidézettek egyetlen, az e dolgozat számára oly lényeges ponton egyetértettek: Ady Endre költészete (egyeseket élettörténete, személyisége, másokat nemzetpolitikai kérdésekben kinyilvánított felfogása) nem hagyott közömbösen, éppen ellenkezőleg: állásfoglalásra késztetett; hol egy világlátás, hol egy önértelmezés, önpozicionálás, hol egy létesülő nemzeti irodalom nyelvi-esztétikai rendszerén töprengő értelmezés árulkodó gesztusaival tanúsították Ady Endre lírájának megkerülhetetlenségét, nem pusztán egy regionális irodalmi együttes alakulástörténetének, hanem jelentékeny hangsúllyal az önértelmező költőszemélyiségek hatástörténetileg értékelendő viszonyát tekintve.

1 Miroslav Krleža: *Zászlók*, ford. Csuka Zoltán. Európa, Bp., 1965, I, 578., uő: *Zastave, priredio za štampu* Anđelko Molinar. Zora, Zagreb, 242.

2 Idézi István Fried: *Alles Ganze ist zerfallen. Endre Ady und Franz Kafka*. = *Die österreichische Literatur. Ihr Profil der Jahrhundertwende bis zur Gegenwart (1880–1980)*, hg. Herbert Zeman, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz-Austria, 1989, 390. Az adatfeltárásban úttörő: Basch Lóránt: *Franz Kafka Adyról és Karinthyról*. Nagyvilág 1961, 1579–1580.

3 Idézi Csekás István: *Ady Endre a szlovák irodalomban*. Akadémiai, Bp., 1961, 19–20.

Még hozzá az idői koordinátákat 1906-tól (mikor is az első szerb Ady-fordítás elkészült)⁴ a XX. század hatvanas-hetvenes éveigi megrajzolva. Immár megnevezve a terjedelmesebb idézetek szerzőit: Miroslav Krleža, Franz Kafka, Rudo Uhlár. Kissé távolabbra lépve az eddig elmondottaktól: Ady és a szomszéd népek irodalma témakör igazán nem nevezhető a kutatások elhanyagolt területének. S ha könyvtárnyi szakirodalommal még nem rendelkezünk is, horvátul, németül és szlovákul horvát, német (osztrák) és szlovák költők, kritikusok, irodalomtörténészek, a fordítások (magyar) elemzői többnyire regisztrálták az adatokat, nélkülözhetetlen filológiai munkát végezve földerítették az Ady-versek útját az általam említett irodalmakban, megvalósították azt a célkitűzést, (részint) felderítették, miféle Ady-kép alakult ki a szomszédos irodalmakban Adyról.⁵ Egyhelyütt azonban már Sziklay László⁶ figyelmeztetett arra, hogy szükséges volna egy oly összehasonlító elemzés, amely az Ady-fordítások/kapcsolatok viszonylatában a történések interferenciáit mutatná föl (hiszen futólagos rápillantásra más Ady-kép bontakozik ki például a Danilo Kiš átültette Ady-kötetből, melyhez az előszót Sinkó Ervin⁷ írta, mint Emil Boleslav Lukáč vagy Ján Smrek válogatásaiból⁸, nem is szólva Todor Manojlović személyes érintkezésekkel alátámasztott Ady-felfogásáról, netán Valentin Beniák, Enver Čolaković, Miloš Crnjanski Ady-tolmácsolásáról, megjegyzem, a horvát, a szerb, a szlovák irodalom jeleseit emlegettem). Sziklay László tanulmánya az első lépést megtette, jóllehet a kor „retoriká”-jának és komparatistikájának megfelelően talán a szükségesnél nagyobb hangsúlyt vetett a nemzetiségi kérdésben bizonyára mindenkinél világosabban látó és mindenkinél merészebben megnyilatkozó költőre (a magyar jakobinus-dal kortársi fogadtatása aligha tagadható jelentőséggel bír, utóbb *A Duna vallomása* a befogadás korántsem másik, mindenesetre kevésbé szónokias irányát jelezte)⁹, és viszonylag kevesebb figyelemmel kíserte: mennyiben segítette, segítette-e a szomszéd irodalmakban a modernség áttörését, olyan tematika és versnyelv meghonosítását, amely a leginkább Ady első kötetében volt kitapintható. S amennyiben egy szűkebb értelmezésű hatástörténet alapján nyilatkozunk, akkor mindenképp Ady első kötetei iránt támadt érdeklődést konstatálhatjuk, kevesebben voltak, akik a „kései” köteteket ugyanolyan izgalommal olvasták (Manojlović és Krleža feltétel nélkül), mint az első négyet. Ám ezzel együtt elmondható, hogy még a filológiai feltárás sem hiánytalan, jóllehet az erre vonatkozó kezdeményezések már az 1930-as esztendőben megindultak. S itt nem pusztán az mutatkozott problematikusnak, hogy túltengett a kapcsolattörténeti szempont; ez bizonyos fokig természetes, hiszen a fordításoknál nemigen

4 Bori Imre: *Ady Endre a szerbhorvát irodalomban*. Uő: *Tanulmányok a magyar–dél-szláv irodalmi kapcsolatokról*. Forum, Újvidék, 1972, 113–129. A fordítás jórészt egyidős Petrovićnak Ady-áthallású *Srpske zemlja* című versével.

5 Bori: i. m., Lőkös István: *Déli szláv – magyar szellemi kapcsolatok*. Tanulmányok. Felsőmagyarországi Kiadó, Miskolc, 1977, uő: *A Kaptoltól a Ludovikáig*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1997. Hogy Ady mily lényeges előzménye Krleža balladaköltészetének, arra a lengyel Krleža-kutató, Jan Wierzbicki figyelmeztetett monográfiájában. Idézi: Josip Vončina: *Korijeni Kriježina Kerempuha*. Naprijed, Zagreb, 1991, 124–125.

6 Sziklay László: *Ady és a szomszédaink*. It 1977, 787–812.

7 Endre Ady: *Kkrv i zlato*, preveo s mađarskog Danilo Kiš, uređivački odbor: Károly Ács, Imre Bori, Aleksandar Tišma. Forum, Novi Sad, 1961. Kétnyelvű írás.

8 Endre Ady: *V mladých srdciach žijem*. Ifjú szívekben élek, ford. Emil Boleslav Lukáč, Ján Smrek. Tatran, Bratislava, 1978.

9 Miroslav Krleža idézett regényét, E. B. Lukáč Ady-felfogását jórészt ez a vers határozta meg. Érdekes módon Király Istvánnak e versről nincs mondanivalója, lábjegyzetben, felsorolásban említi, s a „magyarság fátumát” hangsúlyozza. A vers szlovák utóélete cáfolja Király kijelentését, inkább dunatáji „fátum”-ról szólhatnánk. Ady Endre, Magvető, Bp., 1970, I, 194., 195., 341.

képzeltető el közvetlenebb kapcsolat. Más kérdés, hogy ezen a téren is akad feltárnivaló. Az Adyról írt rövidebb-hosszabb tanulmányok regisztrálása is jórészt megtörtént, a kötetekben megjelentetett Krleža-esszék rövidebb utalásai is ismertek, Lukáč kötetben jelentette meg magyar irodalmi tanulmányait (ő egyébként Ady és a dekadencia témakörében doktorált).¹⁰ A filológiai kutatás tekintetében további felmérést igényel a nem jelzett utalások (a Krleža-életmű ugyancsak bővelkedik ezekben) feltárása, mely legalább annyira árulkodik (mondjuk így!) az Ady-élmény mélységéről, mint a reagálás a magyar jakobinus-dalra.¹¹ Még tanulságosabb lehet az olyan költészettörténeti pillanatok tettenérése, amelyek egymástól függetlenül Veljko Petrovićnál és Miroslav Krležánál pontosan jelzik egy képzetté váló Ady-olvasás átható voltát. Mint említettem, az első szerb fordítás a teljesen kétnyelvű szerb költőtől, Veljko Petrovićtól való 1906-ból. Ő ellenben a Paul Verlaine álmát a francia poéta verseként ültette át szerbre, meg sem fordult a fejében, hogy a vers Adynak meglehetősen merész átköltése: elhitte Adynak, hogy Verlaine ilyen (századfordulós modorú) költő; másképpen fogalmazva: Ady megfogalmazásából egy „hiteles” Verlaine-szólam hangzik föl, ilyen módon a szerb költészetnek modernizálása, verlaine-izálása az Ady-szöveg átültetésével megvalósítható. Krleža azonban pontosan jelölte, mely Verlaine-vers szolgált a Paul Verlaine álma mintájául, megnevezi a bevezető jelzős szerkezetet. Fordítását szemügyre véve kétségtelenné válik, hogy kiváló francia-tudása ellenére az Ady-versből dolgozott.¹² Mármost fölvethető egyrészt, hogy Krleža összelátta-e Verlaine-t Adyval (több helyen lehetünk annak tanúi, hogy Adyt Verlaine, és általában a szimbolista francia líra közegében látja, illetőleg annak a Rilkének közelében, akit szintén szoros szálak fűztek a XIX. század második felének francia lírájához, mindekelőtt Baudelaire-hez és Verlaine-hez, akiket Ady is átköltött)¹³, másrészt ennél talán összetettebb, és a kelet-közép-európai modernsége vonatkoztatható fejleményként kezelhetjük Krležának ezt a (és Ady vonatkozásában sok más, a szlovák befogadástörténettel topológiai analógiában látható) megnyilatkozását. Itt kissé rövidre zárva arról lehetne elmélkedni, miszerint Krleža modernségértelmezésében az a személyiségfelfogás is kaphat szerepet (nem mindig főszerepet, hanem egy bizonyos életrészekben jellemzőként elfogadott alakot), amely az Ady által közvetített Verlaine-versből tűnik ki: olyan személyiség, akinek világát a verlaine-i „indecis”, elmosódottság, bizonytalanság jellemzi; s noha az igény Verlaine *L'art poétique*-jére vezethető vissza, a szóban forgó versről szólva, az Ady-átköltés ezt felerősíti, inkább, mint maga Verlaine. S ha Ady (és ebben talán nem tökéletes francia nyelvtudása segítette) a verlaine-i, baudelaire-i költői világot a maga számára látomásosnak, másképp fogalmazva, kevésbé körvonalazottnak érzékelte, ennek mindekelőtt első köteteiben az említett átköltésekhez hasonlóan adott hangot. Talán

10 Emil Boleslav Lukáč: *A nagy üzenetváltás*, vál., előszó Csanda Sándor, ford. Mayer Judit. Madách, Bratislava, 1973.

11 Fried István: *Überlegungen zu M. Krležas Bezügen zur ungarischen Literatur*. *Studia Slavica Hung.* 2012, 429-439, uó: Miroslav Krležas Mehrsprachigkeit, uo, 2016, 131-144.

12 Egy 1917. februári naplójegyzet árulkodik erről. Csakhogy Krleža a lejegyzést követő években-évtizedekben még „dolgozott” naplói, így a fordítás datálása kétséges. Miroslav Krleža válogatott művei. Versek, emlékiratok, vál. Csuka Zoltán, Ács Károly, Juhász Géza, ford. Ács Károly, Csuka Zoltán. Európa, Bp., 1965, 406., uó: *Dnevnik 1914-1917*. Davni dani I, priredio za štampu Anđelko Molinar. Nišro «Oslobodenje», Sarajevo 1981, 131-132.

13 Idekapcsolható, hogy Rilket egy interjú szerint foglalkoztatta Ady lírája, noha a gyenge fordítások riasztották. Vezér Erzsébet: *Ady Endre élete és pályája*. Seneca, Bp., 1997, 222.

innen magyarázható, miért lett *A Halál rokona*¹⁴ az Ady-fordítók kedves választása; és általában miért látták Adyt általában a franciákhoz jóval közelebb, mint magyar kortársai. Ezzel a példával jelezni szerettem volna, hogy a továbbra sem mellőzhető kapcsolattörténeti kutatást milyen irányban hiszem továbbgondolhatónak, így az Ady és a szomszéd népek irodalma témakört, mely egyben egy regionális, illetőleg transznacionális irodalomszemlélet körvonalazásához is segíthet. Ennek megvilágítása érdekében térek vissza a bevezetőül idézett megnyilatkozásokhoz.

Miroslav Krleža Ady-értelmezése valójában monografikus feldolgozás után kiált. Nemcsak Ady-esszéje¹⁵ (melyet nem Németh László fedezett fel a magyar olvasóknak¹⁶, a *Magyar Hírlap* 1930-as évfolyamában már Kázmér Ernő beszámolt¹⁷, illetőleg Fejtő Ferenc útirajza tudósított)¹⁸ tanúskodik Ady-értelmezésének intenzitásáról, hanem *Zastave* (Zászlók) című regénye is, melynél indulatosabbat, problematizálóbbat, több színben ragyogót nem írtak a magyar századelőről; s nem azért kockáztatható meg ez az állítás, mert akadt, aki kulcsregényként olvasta (Jászi Oszkárt és Lesznai Annát téve meg szereplőknek), hanem az itt felsorolhatatlan Ady-áthallások miatt. Az idézett részletből kitetszhetett, hogy *A Duna vallomása* mint előszöveg variálódik¹⁹, itt és még másutt, több helyen épül az Ady-versre, szétírva, deformálva, közelítve földrajzi reáliákhoz, de az Ady-vers említett látomásosságát is újrafogalmazva szimbolikus helyszínként szolgál az a „táji” környezet, amely a közelebről meg nem nevezett közös történelem „szemtánúja”; illetőleg amely a dunatáji népek közös útvesztésének és sorsközösségének elbeszélője.²⁰ Ady egyfelől virtuális párbeszéd formában viszi színre a végzetesnek (nem kevés szarkazmussal elbeszélte) megjelenített történetet, másfelől az elbeszélés és a Duna mormolásából kihallott „titkok” nyelviileg a vallomásnak megfelelő, Krleža elbeszélőjének szavával, elégikus szolamait zendíti, a felsorolások ráolvasásszerű erejével feldúsítva, másfelől elidegeníti a maga által intonált hangnemtől (vén róka, csacska részeg, vén folyam-róka), melyben különmemű elemek összegződése juttat el a „Fél emberek, fél nemzetcskék” sorstörténetéig. A *Zastave* című regény jó része a világháború előtti utolsó esztendőkből, a csődöt mondó magyar–horvát kiegyezés végnapjaiban, egy/a végidőkben játszódik; rajzát adva nem a „zsákutcás” közös történelemnek, hanem a kiteljesedni nem vagy csupán részlegesen, „ellentmondásosan” tudó modernségnek is. A teljes társadalmakkal és a nem kevésbé teljes irodalmi-kulturális rendszerrel rendelkező szerencsésebb-boldogabb országokkal szembeállított dunatáji, fél-nemzeti nyomorúság néven nevezése áttételesen, a sokat látott-megélt Duna elejtett, mintegy odavetett, gúnytól sem mentes mormolásából lesz felfoghatóvá, szinte bizonyossággá; már Adynál sem csupán

14 Itt és a továbbiakban az Ady-verseket az alábbi kiadásban olvastam: *Összes versei*, szöveggond., jegyz. Láng József, Schweitzer Pál. Szépirodalmi, Bp., 1989, I–II. Az innen vett idézeteket a továbbiakban külön nem hivatkozom.

15 Miroslav Krleža: *Madžarski lirik Andrija Ady*. = uo: *Eseji*, Knjiga prva. Zora, Zagreb, 1961, 93–119. Az esszének magyar fordítása a *Híd* című folyóiratban jelent meg, ezúttal az eredeti szövegre hivatkozom.

16 Mindazonáltal nem lebecsülhető a Németh-tanulmány hatástörténete. *Krleža Adyról*. = Európai utas. Tanulmányok. Szépirodalmi–Magvető Bp., 689–681.

17 Bori: I. m., elemző módon tárja föl a magyar befogadás állomásait, adatait ugyan részben kiegészítette a magyar kutatás, ám a dolgozat máig megkerülhetetlen.

18 Fejtő Ferenc: *Érzelmes utazás* (1937). Magvető, Bp., 1973, 1989, 160–169. Néhány mondat olvasható magyarul az Ady-esszéiből.

19 A mottóban idézettekhez vö. még: *Zastave II*, 191., *Zászlók I*, 531–532.

20 *Zastave III*, 136–137., *Zászlók II*, 175., *Zastave III*, 147–148., *Zászlók II*, 184–185.

egy országra/nemzetre korlátozódó ítéletmondássá. Ám azáltal, hogy Krležától Emil Boleslav Lukáč szuggesztív fordításáig²¹, több irodalomban fogadtatik el diagnózisként, válik a Duna (Krleža többször idézett regényében) téri és sorsszimbólummá, érvényes üzenetként íródik be az Ady-vers a horvát és a szlovák irodalmi és nem csak irodalmi gondolkodásba. Ezáltal visszahatván a magyar tárgy- és motívumtörténetre, egy közös dunatáji eszmetörténetet sugallván (melynek többek között még a magyar Kelet-Közép-Európa-kutatásban is érzékelhetjük következményeit).²² A vallomásformának a szimbolikusba átjátszatott alakzata éppen a párbeszéd és az átélt beszéd között oszcilláló előadás-változata eredményezi, hogy egyszerre válik térségi helyzetleírássá, amelynek időszerűsége nem látszik fakulni, minthogy Krleža és Lukáč fenntartja (nem csak fordítás révén, noha úgy is), valamint: a szimbolikusnak ugyan szűkebb jelentés szerint nem az irányzathoz sorolható, ám a Duna-képzet ambivalenciáját a felszínre hozó versbeszéd segítségével a szimbólum különös hangsúlyt kap, a szimbolikus látás(mód) így válik másképp Krležánál, másképp Lukáčnál dekódolhatóvá. Másrészt nem kevésbé tanulságos, ha arra tekintünk, mint illeszti Ady-esszéjébe Krleža Ady versét, melynek majdnem teljes fordítását (némileg átköltését) szintén közli.²³ Nem meglepő, hogy a leíró részekből marad el néhány sor, és a dunatáji közösséget felmutató szakaszok őrződnek a horvát szövegben, és az sem, hogy a háromféle közép-európai változat egyike az Adyé (Tri ingeniozna lirika, tri čovjeka, tri rase, Austrijanac /katolik/ Rilke, Židov Kraus, i madžarski kalvin Ady)²⁴; az utóbbi fogalmazza meg a tézist, amely kifejethetővé, konkretizálhatóvá, polémia tárgyává, átstrukturálhatóvá válhat, a *Zastavé*ban például illetéknéppen: „amott pedig a Kalemegdan alatt a Duna folydogál, így folyik már millió és millió éve, télen és nyáron, csak folyik, a budai »Fiume« szálloda előtt is ugyanilyen csendesesen, különösen, rejtélyesen gyorsan folyik, akárcsak itt, gyorsan eláramlik ez a hatalmas nagy víz, és halottakat visz magával, die Toten schwimmen schnell, sokkal gyorsabban elfolyik minden, semmint azt az ember felfogni képes”.²⁵ Nem mellékesen hívnám föl a figyelmet, miként köti össze a regény a Krležától eredeztethető személyes emléket (metonimikusan az általa a másutt több ízben emlegetett Fiume Hotelt nevezve meg Buda, Budapest helyébe), a népeket/országokat összekötő/szétválasztó, a nép/országorsók iránt közömbös, Ady-versre visszautaló Dunát, az ismétlődésnek és állandóságnak (a vízszimbólumnak) üzenetét, majd a feltehetőleg az iskolai tankönyvekből ismerős német idézet révén egyszerre a jelenlévő németnyelvűség/kulturális beállítottságot és ezáltal felidéződő kísérteties, akár a horror jelentésében: az idézet egyébként átirása Bürger Lenoréja ismert sorának: Die Toten reiten schnell; a kísértetballada emlékezetével nemcsak az időntúli vagy időnkívüli támasztódik alá (hiszen a Duna millió és millió éve szökik el a pontos megfigyelhetőség köréből), hanem az a költői háttér is, amely egy szuverén (Ady-)olvasatban körvonalazódhat. S ha Rilke és Karl Kraus mellé vagy közé pozicionálódik Krleža Adyja, az előzőhöz hangvétele és személyiségfelfogásának néhány eleme fűzi, az utóbbihoz szatirizáló előadásmódja: nemigen tudok megszabadulni attól a gyanútól, hogy a Krleža által Paprika Jancsiknak minő-

21 *Na brehu čiernych vód* (Sötét vizek partján) címen jelent meg E. B. Lukáč előszavával Pozsonyban költészeti antológia, amely Ady-fordításokat is tartalmaz, az antológia címében Adyt idézi.

22 Gáldi László: *A Dunatáj nyelvi alkata*. A Dunatáj irodalmi fejlődése. Gergely, Bp., 1947. Vö. még Fried István: *A Dunatáj irodalmainak összehasonlító elemzése*, Forrás 1995, 11., 21–29.

23 Krleža: *Madžarski lirik...* i. m.

24 Három szellemes lírikus, három ember, három fajta, az osztrák (katolikus) Rilke, a zsidó Kraus és a magyar (kálvinista) Ady... Az egybefogás egyben a különbözőséget is tudatosítja.

25 *Zastave III*, 34–35., *Zászlók II*, 84.

sülő képviselői önjelölt²⁶ (pravi švarc-gelber Paprika Janči, hogy érzékeltessem a krležai nyelv összetettségét) szintén Adytól örökölt megnevezés: a *Dal a Hazugság-házról* képviselő-személyiségeit szólítja meg a magyar költő: „*Paprika Jancsik, Pintye Gligorok, Forverc, előre*” (s még a becsmepészett német köznyelvi alak erőteljes ironikus kicsengése is mint-ha visszhangzana, nem is szólva a helyesírási honosításról: a német kifejezés magyar, illetőleg horvát írásmódja!). Egyszóval az Ady-esszé nyitott marad a korábbi utalások-kitérések Ady-vonatkozásai irányában, és újra megfogalmazódik a *Zastave* kötetében, melyek Ady-telítettségére itt csupán néhány megjegyzésre telt. A későbbiekben még visszatérek, miként olvassa Krleža Adyt, mint ahogy a Karl Kraus-említést is tágabb kontextusban fogom továbbvinni. Ám ideje, hogy Kafkának tömörítve és kihagyásokkal idézett levélrészletére térjek. Nyilván nem szükséges filológusi invenció ahhoz, hogy rájőjjünk, a gyöngé fordítások ellenére melyik Ady-vers keltette föl leginkább Kafka érdeklődését. Olyannyira, hogy önpozicionálásába beleszötte, a szó szerinti idézettel nyilvánvalóvá tette egy általa azonosnak, de legalábbis erősen hasonlóknak érzett (személyes) önazonosítás kétségét. S ez természetesen a Kafka—Ady kapcsolatot fontosabbá teszi annál, hogy pusztán udvariassági formának könyveljük el. (Thomas Mann több esetben legfőljebb efféle gesztussal jelezte azt, hogy tudomásul vett bizonyos magyar irodalmi jelenségeket, így Adyt, ezek súlya azonban jelentéktelennek minősíthető.) Először arra utalnék, hogy egy fiatal orvos, Klopstock Róbert meg akarta osztani Ady-élményét Kafkával, kinek költői jelentőségét már egészen korán felismerni látszott. Kedves poétáját feltehetőleg azért kívánta egy Kafka által tudott nyelven prezentálni, mert elképzelhetőnek hitte, hogy Kafka valamiképpen rezonál az Ady-költészetre. Ez megtörtént, még az is lehetséges (sőt valószínű), hogy Kafka mást emelt ki a maga számára az Ady-versek közül, mint amely Klopstock számára volt fontos. A találgatásnak itt kell véget vetni, mivel Klopstock az 1930-as éveiben ugyan Budapesten Hatványék szűkebb körében, például József Attila előtt beszél Kafkáról (minthogy fordítója is volt)²⁷, ám erre semmiféle bizonyíték egyelőre nem bukkant föl, s talán sosem fog felbukkanni. Mikor Klopstock neve és személye ismét az érdeklődés tárgya lett, az Egyesült Államokba látogató magyar érdeklődőnek nem sikerült találkoznia az orvosi karriert befutó és az irodalommal nyilván már csak olvasóként találkozó Klopstockkal. Ami bizonyos, hogy Klopstock magyar irodalmi anyagokat eljuttatott Kafkához, a Franyó Zoltán fordította Ady-köteten²⁸ kívül Karinthy-írást (vagy -írásokat). Annyit még kiegészítésül, hogy Kafka egy naplójegyzetében visszatér az Ady-vers tematikájára, ezáltal Ady nevének említése nélkül, mint akit az egyedüllétbe zártságnak és az onnan megkísérelt kitörés reménytelenségének tematikája mélyen foglalkoztat(ott), éppen csak megemlítve, hogy mind Josef K., mind K. önmagára hagyatkozva (sem rokona, sem boldog őse), kénytelen a nem ismert Renddel, a Törvénnyel (olykor a Törvény kapujában állva-vesztegelve) keresni a helyét egy idegen, idegenné lett, félelmetessé növvő környezetben. Ez a magára hagyatottság a személyiségtörténet egyik végpontján keletkezik, míg a másikon ott magasodik a romantika vagy a romantikus örökség én-hipertrófiában megjelölhető szubjek-

26 *Zastave III*, 18., *Zászlók II*, 382.

27 József Attila Kafka-olvasásáról emlékezesek alapján vő. Rába György: *Kunyhó és kastély* (József Attila és Franz Kafka). = uő: *Csönd herceg és a nikkal számovár*. Szépirodalmi, Bp., 1986, 227–243.

28 A német Ady-fordításokról Rácz Christine: *A fordítások tartozásai*. A német Ady-fordítások (receptió)történetéhez. = *Tanulmányok Ady Endréről*, szerk. Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó Ernő, Kulcsár-Szabó Zoltán, Menyhért Anna. Anonymus, Bp., 1999, 197–203. Franyó kötete megelőzte Neubauer Pál fordításainak kiadását, a fordítások közül csak néhány jelent meg elszórtan, a gépiratos kötet a II. világháború alatt elveszett. A családi emlékezesek szerint Neubauer Stefan Zweiggel is levelezett a megjelentetés ügyében.

tum-elképzelése. Ady Endre esetében a kutatás inkább az utóbbi alakzatot kereste és vélte megelni, aligha törődve azzal, mivel-kivel szemben magasodik föl vagy bizonytalanodik el a (költői) személyiség. A Duna vallomásaiban ennek a személyiségnek izgatott kérdései mintha inkább amellet volnának érvek, hogy az önnön elbizonytalanodásának szétozlatását a megszólított folyam-rókatól várná el, önnön rossz érzését országossá, regionálissá dimenzionálván mégsem egy közösség megbízásából, hanem feltehetőleg feszítővé növő kétségeit hangoztatva teszi föl kérdését. A Kafka által rokon érzésűnek/gondolatiságúnak említett verset karkai nézőpontból talán másképpen is olvashatnánk, mint ahogyan az általában eddig szokásos volt.²⁹ Amennyiben az első szakasz önmaga által magányra ítélt énjét nem elsősorban önnön jelentőségébe szédült személyiségnek fogjuk fel, hanem azt sem hagyjuk figyelmen kívül, hogy a személyes névmás beleértődik a létigébe, a család- vagy egyéb történetbe olvadás ellenében a kirekesztettség munkál, lényegében minden lehetőség a „rokonulás”-ra elzáratik, korántsem bizonyosan a maga nagyszabású, egyszerűségére büszke alak neveződik meg, hanem az a második versszakban feltűnő általános/egyetemes emberi, mely minden létező különösségét, megismételhetetlenségét, megismerhetetlenségét (az Ady-költészet sokszor ismétlődő szava a titok, mely Krleža szóhasználatában ugyancsak jelentéssé lesz), nem utolsósorban szorongást kelt(het)ő voltát feltételezi. A „minden ember” között roppant távolságok, értetlenségek feszülnek, egymásnak valamennyi „Lidérces messze fény”. Innen talán nem oly merész arra gondolni, hogy Jozef K. és a regény többi szereplője között milyen távolságok fedezhetők föl, mennyire idegenek egymástól, K., a földmérő és a falusiak mennyire képtelenek a párbeszédre, mennyire nem ugyanazt gondolják lényegében ugyanarról. S mi más lehetne a regényszereplők célja, mint önmaguk elismertetése, létezésük legitimálása, engedély elnyerése, hogy belépjenek a mások által is élt történetekbe, hogy ezáltal saját történetük is lehessen (K., a földmérő képtelen elérni, hogy földmérőnek ismerjék el; ám az is bizonytalan, hogy földmérő-e egyáltalában, hiszen az erre vonatkozó bizonyítékok a szomszéd faluból sosem érkeznek meg, legalábbis az elkészült regénytöredékben nem). Az Ady-vers annyira „történet”, hogy a beszélő valahonnan valahová szeretne tartani, egy bizonyos pozícióból egy másikba, ám ennek a vágnak teljesülése közelebből meg nem határozott feltételektől függ, és a befejező versszakban sem kapunk információt arról, hogy a feltételek teljesülnének, még arról sem, hogy egyáltalában teljesíthetők-e. Mindössze a vágy és versben kivetülése hangsúlyozódik, az elfogadtatás, a más(ok) által történő elismerés, az érzelem síkján megvalósuló legitimálás. Csakhogy a harmadik versszakban fölcsgő feltételes mód, mely az utolsó strófában kiteljesedik, a vagyokból lennék lesz, nagyjában egészében az ének anagrammája, melyet viszont a szeretnének fogad magába. Emellett hadd utaljak arra, hogy az első versszak senkije és a végső valakije között inkább az írásképet tekintve van különbség, az önmagára vonatkoztatott, első versszak senkije ugyanúgy üres térbe kerül, mint azt a remélt rátalálást, de a remény bizonyosságát is megkérdőjelező feltételes módú létige utóbb meglehetősen szemléletesen állítja. Az arányos szerkesztés, melynek során a vagyok egyszerre tagadó, majd állító alakú lesz, s a kétségek között vívódó önazonosságát jelzi, szemben a szintén két versszaknyi terjedelmű szeretném/lennék vonzáskörében munkáló elszánással, amely (Ady más versszavát idézve) legfőljebb „veszteglő akarát”, ha lehetséges, még jobban kiemeli az ellentétek látszólagosságát, azt nevezetesen, hogy akár kijelentve, akár a feltételekkel számolva lényegében a személyiség elképzelt kiteljesedése nem bizonyul(hat) reményt ígérő vállalkozásnak.

29 Király: i. m., II, 144–151. szerint Ady a „hanyatló polgári társadalom fojtó betegségét” érezte, valamint „a válaszok hiányát”. „Maga elnézőn, tűnődve, gyónva, a saját helyzetét tudatosítva beszélt az eldologiasodott világ erdejébe tévedt, megváltoztathatatlaná vált fájó idegenségről.”

A teljesebb tisztánlátás kedvéért most németül olvassuk együtt Kafka naplóbejegyzését, amelyet, feltételezésem szerint nem indokolatlanul, az Ady-vers elolvasásának visszhangjaként gondolok. Annak ellenére, hogy egy Kafka-biográfus, bizonyára jogosan, önéletrajzi adalékként tartja számon: „*Ohne Vorfahren, ohne Ehe, ohne Nachkommen, mit wilder Vorfahrens-, Ehe- und Nachkommenlust. Alle reichen mir die Hand, Ehe und Nachkommen, aber zu fern für mich.*” (Hevenyészett fordításban: Elődök nélkül, házasság nélkül és utód nélkül, vad előd-, házasság- és utódvágygal. Mind nyújtja felém kezét, házasság és utód, de túlságosan távol tőlem.)³⁰ Egy kissé hátrébb lépek. Azon töprengök, hogy egy átírt-újragondolt, és ekképpen újraszerkesztett szöveg mennyire hat „visszafelé”. Változtatható-e értelmezésén? Azt jelzi-e, hogy az újonnan keletkezett szöveg szinte nem tesz mást, „csak” kibontja, átszerkeszti, esetleg beszédesebbé formálja mindazt, ami benne rejtett az előző textusban; más oldalról közelítve: a szövegelőzmény jórészt tartalmazza azokat a lehetőségeket, melyek a kortárs vagy a következő nemzedék, esetleg az utókor szerzőit felhívják arra, hogy vagy az üres helyeknek minősülő kihagyásokat, rejtett-elhallgatott, vagy a szövegbe belehallgatott mozzanatokot bányásszák elő, dolgozzák ki. Egyébként az elődszöveg korántsem játssza ki valamennyi lehetőségét, megad valami olyat, amely a hatástörténet során alaprajznak vagy kidolgozandó vázlatnak bizonyul. Felkínálja magát (nem bizonyosan ezt intencionálva) a továbbírásra ugyanúgy, mint a dekonstruálásra. Egy olyan szövegtérnek lesz része, amelynek lényege a rögzítetlenség, mondhatnám akár rögzíthetetlenségnek is. Ilyen módon a szövegek érintkezésében esetleg tetten érhetők lehetnek/lennének az oda/visszaértelmezések. A kutatás már szól arról, hogy Adyknak éppen az a szóban forgó verse, nem csak rímjátéka, milyen mértékben ösztönözte a tudatosan félreolvasó utókort (a magam részéről nem tartom elképzelhetetlennek, hogy beleértjük az anxiety of influence fakasztotta költői gesztust).³¹ De hogy nem csak „belső” magyar irodalmi mozgások születhettek Ady e verse nyomán, arra a magyar irodalomból igen keveset, szinte semmit nem tudó Kafka spontán, de annál mélyebbről feltörő reagálása fontos adalék lehet. Ha ebből a talán megvitatható, talán (legalábbis részben) elfogadható aspektusból szemléljük Ady programos vonásokat is tartalmazó versét, nem kizárólag egy személyes, önnön költői és „emberi” létezésére utaló „vallomásos” lírára következtethetünk, hanem egy olyan „nemzedéki” (?), klasszikus modern(?), századfordulós(?) versbeszédre, amely ugyan nem hirdeti meg tételelesen az én menthetetlenségét, de azt mégis, hogy az én mentésre szorul; amely ugyan nem nyilvánítja ki minden dialógusra törekvő hiábavalóságát, de azt mégis, hogy a költői beszéd felhívási struktúrájára egyáltalában nem bizonyos, hogy valamely válasz érkezik. S ha Ady ugyan nem reagál Rimbaud vagy Mallarmé ezotériába hajló költészetértelmezésére, nem mentségül állítom, hogy a XX. század első évtizedében még a francia irodalomban sem örvendhetett Rimbaud túlságos ismertségnek; Baudelaire és Verlaine jóval inkább visszhangzott Európa keleti felének irodalmaiban, mint a szimbolista kiáltvány poétái (ideértve a szimbolisták két nemzedékével az irányzatban szót kérő és kapó orosz irodalmat, amelynek reprezentatív költőjét, Blokot Adyval együtt emlegeti Krleža)³²; ilyen módon egyrészt az a tény, hogy Ady

30 Fried: *Alles Ganze...* i. m., 390.

31 Egy más aspektusból viszont az tetszik lényegesnek, hogy Ady kidolgoz egy rímpárt, egy helyzetet, egy önpozicionáló versbeszédet, mely évtizedek múltán újrafontolásra, „félre”-olvasásra hív föl, provokatív, erejével szinte kikényszeríti a replikát.

32 Méghozzá Proust-esszéjében. Krleža: *Eseji*, i. m., 90–91., ők az európai provincia lírájának reprezentánsai. A provincia itt és másutt Krleža önironikus megnyilatkozásának része, valamint a perifériával rokon jelentésű.

Verlaine és Baudelaire³³ alapvetéséhez igazodott több tekintetben, másrészt nyelvkritikája, beleértve publicisztikáját, inkább a Karl Krauséval vethető egybe (ideértve nem csak verses pamfletjeit, amilyen a *Köszvény-ország Márciusa*, a *Rohanunk a forradalomba*), mint a Hofmannsthaléval (akinek nevezetes levele 1910-ben magyarul is megjelent), nem Ady modernsége másodlagosságának vagy ún. megkésetttségének jelződése, ilyenre Krleža is utalt, Lukács Ady kreatív személyiségéről írt³⁴, hanem akár a szimbolizmus átértékelődésének, kelet-közép-európaiságának változatigényű megnyilatkozása, akár a modernség áttörésének az a módja, amely a Monarchia keleti felének irodalmi és kulturális viszonyaiból következett. Kafka Ady-értelmezése, még ha pusztán egyetlen versre is, annak egyetlen mozzanatára terjed ki, az Ady-életmű felkínálta továbbírási lehetőségek egyik fontos darabját teszi jobban láthatóvá, és ezáltal, hozzávéve a szerb, a szlovák és a horvát hatástörténet ideérthető részleteit, ennek az áttörésnek regionális, és talán nem kizárólag regionális kor- és időszerűsége mellett voksol.

Kafka felől ezek szerint nem reménytelen visszatekinteni Ady költészetére. Ha ilyen Ady-sorokra leszünk figyelmesek, mint: „*Amíg nem láttok, ékesíttek. / Nem rubrikáztok, addig vagyok*” (*Ne lássatok meg, az Új versek kötetből*), vagy: „*Apátok hú, jóságos: a Halál. / De meggyilkol Anyátok: a szabály*” (*A fiaim sorsa, a Vér és arany kötetből*), bevallva, hogy majdnem öltetszerűen tallóztam Ady „korai” versei között, akkor a Kafka-művek mellé téve nem szabadulhatok a gyanútól, miszerint arról lehet itt szó, hogy a személyiség tiltakozik az őt mindenáron meghatározni akaró hivatalosság, társadalom, Rend ellen, fölmutatván a maga körülkerítetttségének veszedelmeit, talán azokat is (vagy azokat mindenekelőtt), melyek kiszabják Josef K. és K. életvilágának körülményeit. A Kafka-figurák maguk áhított és determinálta körülményeket teremtenének meg, elfogadtatván önmagaságukat az ellenségesnek bizonyuló világgal, amely rubrikákba osztja, szabállyal jelöli ki az egyén útját. A *Vér és arany* kötetből emelem ki a *Ha szemem lefognák* című verset, mely a személyiséggel elmúló, többé fel nem idézhető, ezért visszamenőleg sem nem rekonstruálható, sem nem rekontextualizálható létezésnek a bizonytalanba futását panasolja:

*Oh, elégtétel éjszakája,
Oh, gyönyörűség éjszakája:
Szememet már lefogták szépen
És senki sem emlékszik rája.*

*Senki se tudja, mint néztem rá,
Kire haraggal, kire kéjjel?
S ostoba kis emlékezések
Indulnak útnak szerte-széjjel.*

Ennek változata, más nézőpontból megvilágítása a *Szeretném, ha szeretnének* egy verse, *Az elsüllyedt utak*: „*S száz út végén nem vettem észre, / Hogy már minden utam elhagyott*”. Anélkül, hogy túlértékelném az első Ady-kötetek fölismeréseit, megkockáztatom, hogy a modernség költészeti „ismertetőjelei”-nek, „rekvizitumai”-nak magyar elfogadtatásában, legalábbis vitaszöveggként legitimálásában Ady „áttörése” jelentékeny szerepet játszott; s

33 A *Találkozás egy gépkocsival* (*A Minden-Titkok verseiből*) a civilizatorikus modernség korába transzponálja Baudelaire *A une passante*-jának versvilágát. Baudelaire e versére reagált többek között Hofmannsthal és Stefan George, németre fordította Stefan George és Walter Benjamin. Vö. erről Angelika Corbineau-Hoffmann: *Einführung in die Komparatistik*. Erich Schmidt Verlag, Berlin, 20042, 101–114., 179–184.

34 Lukács: i. m., 155–156.

ha elemeiben már a XIX. század végi magyar „kismesterek” vagy a századfordulás novelisták fölvetették és részben körvonalazták a „romantikátlanított romantika”³⁵ mozzanatait, Ady volt az, aki ebből és a maga módján földolgozott francia irodalomból az egész régióban hatásosan és messzehangzón költészetet formált, s még akkor is az európai modernség különböző fázisokban megjelenő személyiségproblémákra reflektált, ha a szövegi megnyilatkozások egy önmagával dialogizáló, a szélső pontokra elhelyezett versajánlatok ellentmondásosságát láttatták. A magasfokú költőiséggel szemben megszóllattatta a dezorientált-ság, a szétoldódás, a költőietlenített költészet líráját)³⁶, tónusát, amely nála a felül- és alulretorizált szólásoknak olykor egyetlen verscikluson belüli oszcillálását jelezte; a dezorientált-ság nem pusztán a később összefüggéseiből kiragadott „*valahol utat vesztettünk*”³⁷ (mely meglepő, jelöletlen idézetként Krležánál is felbukkan) verssorával érzékelteti, hogy az Ady-költészetet átszövő útmutívum merre kanyarog. Hogy innen is Kafkára pillanthatunk rá, K. tévesztéseire a Kastélyhoz vezető, illetőleg onnan elvezető bolyongását idézve, nagy valószínűséggel beiktatható a korábban mondottak közé. Nem tartanám reménytelen kísérletnek, ha a Hugo Friedrich által számba vett modern költészeti jellemzők szerint „*céduláznánk ki*” az Ady-köteteket, még akkor sem, ha Friedrich Mallarmé és Rimbaud lírájának elemzését részesíti előnyben, és az Adynál meg Krležánál oly lényegi előzményként számon tartott Verlaine-ről alig-alig emlékezik meg (s csak zárójelben: Friedrich a maga korának kutatásait teszi meg a modernség költészettörténeti jelentősége felméréseinek kiindulópontjául, nem tekintve sem az európai lírát oly jelentős mértékben gazdagító orosz és lengyel költészetre, nem is szólva a magyarról, a románról, a horvátról, a szerbről vagy a bolgárról). Ilyeténképpen normává emeli a némileg egyoldalúan vizsgált Rimbaud- és Mallarmé-lírákat, tudomást sem véve arról, hogy a hatástörténet jóval összetettebb, és nem feltétlenül teleologikus folyamat, az egymásutánosság és az egymásmellettség nem zárja ki egymást, nincs köztük hierarchikus kapcsolat, olykor semmiféle kapcsolat nincs köztük, s a modernség általa említett kritériumai nem összességükben fedezhetők föl még az általa mintaszerzőként tudatosított poéták életművében. Ilyen módon az Adyt olvasó Kafka és a Kafka-olvasás felől visszatekintő Ady-értelmezés nem bizonyosan teljesen reménytelen vállalkozás. Egyébként – például – a szinesztéziát tekintve Ady nem áll rosszul. Rudo Uhlár tanulmányrészlete akár megtévesztő lehet. Nem mutatja szerzője változó véleményét a szlovák költőkre tett Ady-hatásról, és az sem tetszik ki, hogy az államfordulat után lassan-fokozatosan megteremtődő szlovák irodalmi élet és rendszer miféle viszonylehetőségeket alakított ki a magyar irodalommal általában, és Ady költészetével különösen. Mivel Hviezdoslav 1910-es reagálásától, amely a jövő idők heroldjaként köszöntötte a magyar jakobinus Adyt³⁸, idézve a mi elnyomottak, összetörtek sort, Martin Rázusnak a magyar költőhöz küldött válaszában át³⁹ a lépésről lépésre növekvő számban napvilágot látó Ady-fordításokig, Uhlár vállalta, más aspektusból vizsgálta az eddig elnyomónak tekintett magyarság kultúrájára tekintő, önértelmezésre vállalkozó, önazonosságát kereső szlovák irodalom kritikai megítélését. Egyrészt egy időben féltette a szlovák irodalmat a túlságos Ady-hatástól, fölmerült Ady „dekadenciájának” rossz hatása az önmaga karakterét formá-

35 Hugo Friedrich: *Die Struktur der modernen Lyrik*. Von der Mitte des neunzehnten bis zur Mitte des zwanzigsten Jahrhunderts. Rowohlt, München, 58.

36 Uo., 12.

37 *Zastave II*, 247., *Zászlók I*, 582.

38 *Zlatý fond slovenskej literatury*. Hviezdoslav II, zostavil, štúdiu a poznamky napísal Stanislav Šmatlák. Tatran, 1973, 289–290.

39 1911-ből keletkezett Rázus az Odkaz, *Mad'arskym básnikom* című verset, melyben a Messiás szemével messzelátóhoz szól. A gondolatmenethez felhasználtam Csukás: i. m., Sziklay: i. m. adatait.

ló szlovák irodalomra (különös tekintettel arra, hogy Emil Boleslav Lukáč és Vladimír Roy szintén Párizsban igyekezett föllelni a költészeti megújulás példáit, természetesen nem teljesen függetlenül Ady nagyváros- és Párizs-látomásaitól). Uhlár idézett tanulmányrészelete másrészt azt sugallja, hogy az Ady-olvasás áthatotta a szlovák irodalmat, a különféle költészettanok „igézetében” alkotó költők megtalálták Adyban azt, amit kerestek, másrészt ezt kiegészíthetjük azzal: ennek a keresésnek függvényében értékelhetjük, hogy mely szlovák költők mely Ady-verseket kísérelték meg fordításaikkal beilleszteni a maguk költői útjának építése közben. Csukás István számításai szerint tizenkilenc költő-író az 1957-es esztendővel bezárólag kb. 252 verset fordított, melyek mintegy ötszáz különböző helyen jelentek meg: *A Sötét vizek partján* hét ízben, az *Iffjú szívekben élek* hatszor, a *Szeretném, ha szeretnének* hétszer, a *Sírni, sírni, sírni* hatszor, a *Vér és arany* kilencszer, a *Góg és Magóg* négyszer, a *Héja-nász az avaron* ugyancsak négyszer, a *Magyar jakobinus dala* szintén négyszer. Ne vonjunk le egyelőre semmiféle következtetést, csupán annyit, hogy – bár a teljes műből válogattak a kötetek fordítói, a folyóiratközlések – a korai, 1912 előtti Ady-kötetek jóval nagyobb népszerűséget élveztek, mint a későbbiek, s ez újólapon nagyon elgondolkodtató lehet, akár Ady modernségének értékelésekor is. Még egyszer vessünk egy pillantást a följebbi adatokra: egy (részleges) önállóságához jutott fiatal nemzeti irodalom önszerveződéséhez a magyar irodalomtól kér és kap segítséget. A fordításban munkálkodó költők még magyar iskolába jártak, így anyanyelvük mellett kiválóan megtanultak magyarul, és csak ezután gondolhattak arra, hogy németül és/vagy franciául is tanuljanak. Ennek következtében a nem anyanyelvű irodalmi élmény elsősorban a magyar nyelvűhöz fűződött, az idősebb nemzedék leröptette adóját Petőfi, Arany és Hviezdoslav révén Madách fordításával, a fiatalabb nemzedéket nem elégítette ki a XIX. század romantikája, népiessége. A saját irodalomban tapasztalt másodlagos romantika és népiesség révén jelentette számukra az elutasítandó régít, netán azt, ami mellett szótlánul el lehet, kell menni. Az 1910-es évek közepén, második felében ért el Ady a szlovák költőkhöz, jellemző módon a jeles kritikus, irodalomtörténész, a kulturális közeledés munkása, Štefan Krčméry *A vár fehér asszonya* meg az *Álmodik a nyomor* fordításával köszönt be; egy olyan verssel, amely akár szimbolista alkotásnak volt elkönnyvelhető, a freudi álomfejtés közelében meg olyannal, amely a szociális érzékenységről tett tanúbizonyságot, a kettő együtt egy többfelé tájékozódó költő benyomását kelthette. Olyanét, aki az életvilág szimbólumokkal telítettségét reprezentálja, szinte Baudelaire *Correspondences*-ának szellemében, meg egy olyanét, aki felfigyel a társadalmat megosztó nagy különbségekre, s az „elnyomottak, összetörtek” iránt nem egyszerűen részvétet érez, az olcsó szentimentalizmust kikapcsolván e költői viszonylatokból, hanem állást foglal a XX. századnak nem mellőzhető kérdésében. Amit Uhlár és a vele vitázók, így az Ady vélt vagy valóságos dekadenciáját tagadók nem lepleztek, Ady időszerepése nem kopott meg az 1930-as, 1940-es években sem, s akár dekadensnek, akár éppen ellenkezőleg, az Élet hívének jellemzik, mindenképpen fontosnak minősítik minél több versének szlovák fordítását. Ami azonban nem maradhat rejtve: a fordításokban a modernség exponensei között ott leljük Adyt, méghozzá a legelső között. S az, hogy oly sokan ültetnek át oly sok Ady-verset szlovákra, egyben olyan önértelmezési stratégiáról árulkodik, miszerint Ady szlovák megszólaltatásával az Adyhoz fűződő modernség szlovák változata segít beléptetni a szlovák irodalmat az európai modernség irodalomközi együttesébe. A szlovák költők modern törekvéseit az Ady-fordítások, Adyról szóló tanulmányok (Vladimír Roy verset ír Adyhoz – Adyról!) igazolják, ezekkel a fordításokkal nemcsak az Ady-költészet integrálódik a szlovák irodalomba, hanem ez az integrálódás új vonásokkal gazdagítja az Ady-képet (még akkor is, ha ez magyar részről nem tudatosodik; mindmáig a fordítási statisztika emelődik ki, a fordítás-elemzés célzatai – hűség-hűtlenség – érvényesülnek): ugyanis Ady ott lel befogadóra, ahol a költészeti előzmények (leszámítva Ivan

Krasko két vékony kötetkéjét) nem, vagy nagyon kevéssé az Ady-szerű lírára várakozással jellemezhető. S nem csupán azért nem, mert Ady saját szavával betörni készült Dévénynél, az isteni világ- és erkölcsi rend ellen lázadva (az isteni rendet kétségbe vonó Góg és Magóg emlékezetére⁴⁰, a pogánylázasokéra hivatkozva), s ennek szlovák párhuzamai nem láthatók, mint ahogy a hagyományos szerelmi lírát kétségessé tévő és a szlovák fordítók között népszerű *Héja-nász az avaron* is zavart okozhatott a még Hviezdoslavnál is más hangvételhez szokott költők és olvasók között. S ha Ady én-hipertrófiája, az új vizekre térő, és azokon járó magabiztossága a menthetetlen én poétáihoz képest a késő romantikus attitűdre engednek következtetni, a hangvétel radikalizmusa, ellentmondást nem tűrő, szinte brutális hangvétele az új költői honfoglalásra készülők számára nélkülözhetetlen segítséget jelentett. Emellett Ady önmagáról hirdetett hódítói attitűdjét ellenpontozza, ellensúlyozza mindaz, ami Adyról szólást a dekadencia címszava alá sorolódik. Itt jegyzem meg, hogy az alakuló, vagy a modernség áttörése következtében diszkontinuitással jellemezhetővé vált irodalmakban a vita éppen akörül forog, hogy a dekadenciához értéket vagy negativitást fűz a kritika vagy az olvasótábor. Egy korszak adekvát magatartásformájaként veszi tudomásul, vagy destruktív erőként veti el, okolja a szellemi életben keletkezett anarchiáért a kritika? Ez a vita a magyar irodalom történetében is lejátszódott, s ez messze nem ért véget akkor sem, mikor a szlovák irodalomban előbb a „poétizmus”, utóbb a szürrealizmus (nadrealizmus) kérdései vetődtek föl. Sőt, az 1940-es esztendőkre kieleződött a kétféle állásfoglalás vitája, a magyar irodalom fordításaival kapcsolatban általában, az Ady-interpretáció vonzáskörében különösen. Ez azért kevéssé meglepő, mivel a horvát–szlovák összehasonlítás sem mellőzheti, hogy míg Krleža „ideges” nyugtalansággal értékelte és utasítja el az ún. magyarságversek gesztusait, Emil Boleslav Lukáč Krležánál körültekintően méltat, és hite az Ady-líra univerzalitásában nem fogyatkozik az évtizedek során. Hogy példával érkezzek: Krleža⁴¹ csupán az első szakaszát idézi Ady *A magyar Messiások* című versének, hogy tézisét igazolhassa a magyar messiásokkal kapcsolatos „ázsiai, eszelős megalomániáról”, mely a faját kiszemeltként, kiválasztottként érti. Ami Krležában munkál, feltehetőleg a kelet-közép-európai tudatok kiáradása, miszerint az egyes népek választottként érdemelnék meg a sorstól és a hálátlan Európától (akár a kereszténység védőbástyájaként) ama boldogabb létet, amely nem adatott meg a Dunatájon. Hogy a legnagyobb hatással ez Mickiewicznek *A lengyel nép és zarándokság* könyveiben fogalmazódott meg, és az 1840-es években a szlovák és a magyar irodalomban szintén felhangzott, sőt Krleža a zagarjei nép szenvedéseit hasonló európai-történeti kontextusban látta, itt erről már nem esik szó, pusztán az Ady által kisajátítani vélt gesztusról, amely a magáénak birtokolná azt, ami valójában közös. Ady versét Lukáč továbbolvassa, és idézi: „Ezerszer is meghalnak / s üdve nincs a keresztnek, / Mert semmit se tehettek, / óh semmit se tehettek!” Ady – Lukáč szerint – „a közös bánatok költői és általában emberi reprezentánsa lett. Így nézett fel rá az akkori szlovák közvélemény. / Tragédiáját maga fejezte ki ezekkel a komor szavakkal.” S ha Lukáčnak van vitája „ifjúkori bálvány”-ával, az éppen e tagadás visszavonása.⁴² A magam részéről (nem Krležával szemben) a vers két szakasza között feszülő ellentétet

40 Herbert Haug: *Bibliai lexikon*, ford. Ruzsiczky Éva, Szent István Társulat, Bp., 1989, 499., 1139. (Góg és Magóg címszavak).

41 Krleža: *Madžarski lirik...* i. m., 108–109.

42 Lukáč: i. m., 164–165. Király: i. m., I, 195–198. szerint „Góg és öntudat feszült a sorokban”, „dacos önstilizálás” a sajátja, és a költemény rövidsége, dalszerűsége már eleve cáfolta „az elégikus, lemondó, meddő mélaságot”. Inspirálabb számomra, hogy az ornamentika, a nyelvi dekorativitás nem elrejtja a személyiséget, hanem részint pótlékként szolgál, részint az életmód révén a költőfigurát segíti formálódásában.

akképpen fognám föl, hogy a túlzásnak ható(?) első versszak igazát a második strófa szavatolja, a cselekvésképtelenségre kárhoztatás nem érvényteleníti a messiási elszántságot, hanem a kényszerű korlátok közé szorítja, nem hipertrofikus önértékelésben marasztalható el a messiási attitűd, hanem vereségével lesz az efféle szerepet vállaló tragikus hőssé, Krleža az elismerés és elutasítás, a felszabadító potenciál és a kisszerű viszonyok közé pozicionáltság értelmezési folyamatába helyezi Adyt, szinte majdnem kortársként, hiszen a XX. század második évtizedének budapesti-magyar eseményei alapozták meg világszemléletét, a szimbolizmus, a szecesszió (Krleža impresszionizmust is emleget) osztrák és magyar áramlatai hatottak költői érdeklődésére, és nem utolsósorban Ady lírája táplálta újító lelkesültségét. Elismerve a budapesti évek jelentőségét önnön személyiségének és irodalmi gondolkodásának megformálásában, egyben a hatás elhárítása, a szuverén tájékozódás védelme érdekében fogadja be Petőfi 1848/49-es költői magatartásának és költészetének tanulságait, hiszen ez a viszonylag távoli múlt, de az intenzíven olvasott Adyval szemben többféle védekezési stratégiát alakít ki. Ady-esszéjét emígy kezdi: Ady Endre elhozta a párizsi dekadenciát a magyar irodalmi provinciába; Ady-esszéje mottójául Matoštól választ egy verssort, a tanulmányban később is hosszan idézi a horvát századforduló poétáját, akit eleinte idegenkedve olvasott, utóbb közvetlen (tehát meghaladandó) elődjének fogadott el, egyszerre érzekelve a kései romantika és a szimbolista élmény kialakulása jelenlétét. S amit a kutatás is szemrevételezett; noha több Ady-verset idéz, olykor meglehetősen szabad fordításban, esszéjében, egyetlen egyet sem teljes egészében. Nem valószínű, hogy ennek terjedelmi okai lennének, a följebb érintett elhárítási mechanizmus hívja életre Krleža védekezési reflexét: hogy ne szolgáltatssa ki túlságosan magát az Ady-hatásnak, melynek mélysége (ismétlem) a *Zászlók* című regény jelöletlen idézeteivel dokumentálható. E. B. Lukáčot nemzedéknyi távolság választotta el Adytól, emlékezése szerint verseit gimnazistaként ismerte meg, a *Nyugat* lapozgatása közben (efféle más szlovák költő is állított)⁴³, mikor az önképzőkörben kezdett kísérletezgetni maga is versírással. Az érzékeny ifjú rádöbbenése a tananyagból ismerős, irodalomtól eltérő versre, de a szlovák epigon romantika távlatnélküliségére is, az anyanyelvi irodalom átstrukturálására, nyelvi megújítására készítette: Ady tanulmányozásától ösztönzést kap(hat)ott; ilyen módon a magyar polgári radikálisok nézeteinek közelsége, a Párizs-kép, mint a „nyugati” (modern) világhoz fűződő viszony újragondolása, a jelennel való szembenézés merészsége, mind-mind megjelenik azoknak a szerb, horvát, szlovák költő-gondolkodóknak irodalomtervezetében, akik anyanyelvi hivatalosságaikkal ellentétes múltkonstrukciókat vetítenek a remélt hazai olvasók elé (Krleža Ady kurucverseinek kiemelésével, azok XVIII. századiságot idéző megszólalásaival sugallja, hogy ezek mintegy a Petrica Kerempuh balladáinak éléjébe játszanak). Ugyanakkor ezzel párhuzamosan a „világirodalmi” vonatkozások nem kevésbé ígérnek az elfordulást a másodlagos-kései romantika hazai-hazafias szólamától, valamint az „új borzongások” baudelaire-i-verlaine-i változata felé tájékozódást. Noha Ady párizsi, franciaorientáltsága, melynek súlyt ad, hogy egyrészt már az *Új versek* tartalmazza a Baudelaire-, Verlaine- és Rictus-átköltéseket, másrészt ugyanitt olvasható a szembeállítás az Átok-város és a csókos, dús Párizs, az óriás Daloló, a *Vér és arany*ban a magyar árok és Napfény-ország, a pocsolyás ér és a csodálatos Azur-ország között, mindezek verse fog-

43 Ennek igazolására idézhető Schöpflin Aladár: *Szépirodalmi Szemle*. Huszadik Század 1913, 1, 495.: „Ady költészetének ma már akkora súlya van, hogy minden versének megjelenése fölér a legtöbb más verskötetel. Ma már ő az olvasók ezernyi tömege előtt a magyar líra reprezentálója, neve, költészetének hatása elhatolt a legszélesebb körökig. Róla ábrándozik az önképzőkörökbe[n] verselő diák, róla olvas fel a helybeli irodalmi körben a vidéki fiatal tanár, az ő verseit mondogatja a pesti kisasszonyka éppúgy, mint a kisvárosi vendéglős menyecske leánya (...) népszerűvé vált a társadalom minden körében, a legismertebb név és a legolvasottabb írók egyike ebben a versektől irtózó hazában.”

lalása nem az érzelmeket mozgósító nosztalgia vagy illúzió, hanem a képzelet által fölrajzolódó, vágykivetüléssel teli remény és reménytelenség, ottlét és el nem érhetés poetizálásának lehetőségét teremti meg. Olyan strófákba rejtve lelünk rá erre az ambivalenciára, mint: „Hogy volt? Mindegy. Fáradt a vérem, / Imádom a fényt, lángot, meleget, / Keresek egy csodát, egy titkot, / Egy álmot. S nem tudom, mit keresek” (A daloló Párizs). A Gare de l’Esten nemcsak a „szép ámulások szent városá”-tól búcsúzó költő verse, hanem azé is, aki felizzó szavaival árulkodik arról, hogy mindabban, ami élénk vetül, mennyi az önáltatás, mely hit és kijózanító tapasztalat közé helyezi a verset: „Tőlem hallja a zsoldárokat / E koldus, zúrós, bús világ! S az életbe behazudunk / Egy kis harmóniát”. Aligha tagadható, hogy az „elátkozott költő” póza sem idegen Adytól, s ez a társadalmon kívülálló „bohém” attitűd akár vonzó is lehetett a kortársak számára, mint ahogy egy össztársadalmi viktoriánizmussal szembe-szegülve a szerelmi költészet (ön)felszabadító aktusai sem maradtak hatás nélkül (a Héjanász az avaron szlovák sikere, Enver Čolaković helyenként bravúros átültetése igazolja).⁴⁴ Ugyanakkor Krleža olykor félreérthető fogalmazásában tárja föl az Ady-líra keveset vizsgált, és ezért szinte teljesen figyelmen kívül hagyott vonását, amikor az asszony miatti hisztérikus sírást emlegeti, másutt mint „dekadentni nervčik”-ről ír, vagy Ady neuraszténias líráját hozza szóba, A Halál rokonának és a Sírni, sírni, sírniinek (természetesen nem egyedül ő) különleges jelentőséget tulajdonítva.⁴⁵ S ha az Ady-esszében csupán a másutt két tanulmányban felidézett Karl Kraus felhevült személyiségére, valamint másutt antimilitarista, leleplező bátorságára, a rilkei balladával rokonítható Egyedül a tengerrel című chansonra tér ki, annyi talán levonható, hogy Krleža Ady lírájának számottévvő hányadát (a leginkább a szerelmes verseket az első kötetekből) a bécsi századforduló „Nervenkunst”-jának közelébe pozicionálja. Ezzel azt is mondom, hogy sem a neuraszténias, sem a hisztérikus jelző nem hordoz pejoratív minőséget, inkább a Freud-hisztériatanulmányból kiolvasott magatartásformák, az osztrák képzőművészetben és Strauss-operában (Elektra) megjelenő asszonyszemélyiségek, a nagyvárosi létezés keltette idegi reakciók világával írja egybe az Ady-lírát Krleža, aki nemcsak Hofmannsthalról és Rilkeről közölt több tanulmányt, méltatta több írásában Kraus társadalom- és államkritikai teljesítményét, hanem egy esztendővel az Ady-esszé publikálását követően az újabb német líra nyugtalanságairól tette közzé, sok fordítással illusztrálva, esszéjét, amely Theodor Däubler-től az expresszionistákig ível, sőt azokon túl, belevonva a képzőművészeti avantgárdot, tekinti át – meglehetősen távolságtartással – az újabb lírai fejleményeket.⁴⁶ Mind a Rilke-, mind az Ady-esszé személyessége, közvetlenebb érdekeltége pontosan jelzi, miként szembesíti a költői magatartás számára szükségesnek, megterheltek, tovább közvetíthetőnek és szenvedélylyel elutasítandónak felfogását a merőben világirodalmi érdeklődéstől, amelynek áramában kevésbé érzi érintettek magát. Annál is kevésbé, mivel expresszionista korszakán túllépett, viszont a Proust-esszével is tanúsítja⁴⁷, hogy akár a dekorativitás, az ornamentika, akár az időiségnek a lírai és epikai emlékezetbe foglalódása az 1930-as esztendőőkben is (sőt, még tovább) foglalkoztatja, igaz, elsősorban a regényben érvényesíthető mnemotecnika lehetőségei iránt érdeklődik. Esszéi általában eléggé csapongóak; a Rilke-esszé egy lábjegyzetében fontosnak hiszi kijelenteni, hogy lírájára Ady egyáltalában nem hatott, csak

44 *Zlatna knjiga mađarske poezije*, sastavio i preveo Enver Čolaković. Matica hrvatska, Zagreb, 1978, 214–215. Az antológia 28 Ady-verset közöl, túlnyomórészt a korai kötetekből.

45 A többször hivatkozott Ady-esszében beteg idegzetű dekadensnek minősíti a költőt, aki hisztérikusan sírva neuraszténias lírát ír.

46 *U nemirima današnje njemačke lirika*. Krleža: i. m., 123–150.

47 O Marcelu Proustu, uo, 53–92.

1922 körül találkozott költészetével (ami természetesen látványosan nem igaz)⁴⁸, a Proust-esszéiben viszont kiter a francia és az „európai provincia” lírája közötti eltérésekre (ez utóbbiról szólva „kao primjer”, mint példák: Rilke, Blok és Ady Endre neve iratik le)⁴⁹, az Ady-esszéiben mintegy hálózatot sző a magyar költő köré. Blok ismeretlen nője, Rilke Lédája, Ady Mylittája rokonulnak ekképpen, hogy aztán a lengyel J. Tuwim említését követőleg Adynak a hun-magyar abszurd elleni szólását állítsa párhuzamba a horvát Matoš starčevići lamentációival, egy másik vonalon a csehtől a szlovénig ívelően von párhuzamot költészetek között, míg szerinte Hofmannsthal és Stefan George lírai komplexitása az orosz Baljmonténak és Zinaida Hippisúsnak felel. S ha Emil Boleslav Lukáč Ady és a dekadencia összetartozását, elválaszthatóságát a francia irodalomból (Verlaine sokat idézett *Langueurjéből*) vezeti le, a dekadenciának korábbi és kortársi jelentéslehetőségeit mérlegelve⁵⁰, Krleža nemcsak Adyról szólva (Rilke-esszéjébe beillesztve részint az 1848-as eseményekre reagáló költőket, egy Petőfi–Hugo–Heine–Daumier együttesbe, a közeli elődöt, a meteoriként a földre zuhanó erőt egy Martinet–Ady–Majakovszkij–J. Becher-Jeszenyin–Karl Kraus sorban gondolja el) világirodalmi perspektívába helyezi a költőt, a nyugati dekadenciától „ihletett”, de a magyar és régiós problémákra reagáló költőnek közelebbi és távolabbi párhuzamait, analógiáit felvillantva.⁵¹ S talán nem a névsorok hevenyészettsége tűnik föl, ennek mintha ellentmondana, hogy korántsem egyszeri alkalmak, vissza-visszatérnek a hasonló névsorolvasások, hanem az az igyekezet, amellyel a szemlélt-elemzett jelenséget egyszerre igyekszik közeli és távolabbi perspektívából nézni. Az önmagában szemlélt költészet beszédesebben árulkodik Krleža elfogultságairól (ennek nem tulajdonítok negatív jelentést), a furcsának is tartható kontextusba helyezés viszont az objektív elemző benyomását keltheti, noha az előadásmódból minduntalan kibukó szenvedélyesség mintha ellentmondana ennek.

Baudelaire, és még inkább Verlaine visszhangjával E. B. Lukáč másképpen számol el; inkább a kétségtelen áthallások mellett a különbségeket hangsúlyozza, szerinte „*Verlaine költészete nőiesen lágy, tele van félhangokkal, félig kimondott sóhajokkal, monoton mélabúival, félhomállyal. Ady megérzi ezt a hatást új korszaka kezdetén. A Halál rokona, a Három őszi könnycsepp magán viseli a verlaine-i lágyságot, könnyes bánatot.*”⁵² A továbbiakban Tóth Árpád, Benedek Marcell és Makkai Sándor véleményét szembesíti egymással, hogy aztán elhárítsa Adyról a dekadencia vádját. Krleža viszont igen jelentékenynek tartja nemcsak Verlaine egyes motívumainak vélt vagy valódi jelenlétét, hanem *A Halál rokonának* megkülönböztetett jelentőséget tulajdonít⁵³, ez az első Ady-vers, amit esszéjében (nem teljesen lefordít, ám) tolmácsol, minthogy a halált vezérmotívumául fogja föl az Ady-lírának. Ezek után tér rá a *Sírni, sírni, sírni* kommentárjára, illetőleg fordítására, hogy aztán az Ady-költészet más rokonságaira, tematikájára fordítsa gondolatmenetét. A Krleža-olvasó első benyomásában olyan Adyt érzékel, akinek létezését Lukáč cáfolja; s ami kiváltképpen feltűnő, hogy épp a vezérmotívumként aposztrofált halálhoz nem keres, és nyilván ezért nem is talál analógiákat a francia vagy az osztrák-német irodalomban. Rilke egészen más vonatkozások során kerül elő, a rilkei haláltematika leírásakor Adyról nincs szó. Jóllehet a Krležát már az 1910-

48 Rainer Maria Rilke, uo., 34., 9. sz. lábjegyzet.

49 Uo., 91.

50 Lukáč: *Ady és a dekadencia*, i. m., 127–128.

51 *Eseji*, i. m., 37., 102. Külön tanulmányt érdemelne Krleža Bartókhoz fordulása. A *Zastave* című regényben egy, a főhős szemével nézve kevésbé rokonszenves szereplő Párizsba utazik, hogy Bartók egy balettjét rendezze.

52 Lukáč: i. m., 136.

53 E fordítását olvassa föl Krleža Fejtőnek, aki idézi a horvát változat első strófáját.

es években foglalkoztató halál – „esztétika”-ról elmélkedve a hozzá igen közelálló bécsi – századfordulós – modernségben könnyen fedezhetett volna föl párhuzamokat, mind a lírát, mind az epikát, mind a drámát tekintve (Hofmannsthalról Schnitzlerig, Leopold von Adriantól Richard Beer-Hofmannig).⁵⁴ Elhallgatása beszédes: a dekadenciához közelebb kívánja hozni Adyt, mint az az összehasonlítás után kitetszene. Ugyanis a „törekeny” személyiségnek megjelenése az Ady-versben nem feltétlenül a lírai én önvallomásaként olvasható, a versek egyes szám első személye egyáltalában nem bizonyosan a Krleža által feltételezett költő-szubjektummal azonosítható. S bár a bécsi szerzőktől íratott le, meggondolással idejegyzem, hogy az olvasó olvasása során éppen e heterogén, nem állandó, konfliktusokkal teli érzésvilágra döbbenhet rá, amelyet Mach a szubjektivitás jellemző jegyének határozott meg.⁵⁵ Ez talán igazolhatóvá válik, ha úgy olvassuk el (például) *A Halál rokonát*, hogy közben oldalpillantásokat vetünk a fordításokra.⁵⁶ Elsőnek megállapítván, ami ránézésre is kitetszhet, hogy Krleža mintegy értelmezése meghosszabbításaként prezentálja a horvát változatot, eltekint a formahűségtől, s mint volt róla szó, két strófát elhagy, míg Enver Čolaković ragaszkodik az „eredeti” strófabeosztáshoz, hiszen a szakaszok rövidített negyedik sorában lényegi közlendők tömörülnek: a följebb említett törekeny szubjektumra (és látására, megnyilatkozására) vonatkoztatható, érzelmi-környezeti, téri és idői jelzések. Amit Krleža elhagy, a vers beszélőjének önmagát szinte tükörben szemlélő, a „kisértetes” világba kivetítő, a vallomások érzelmű erejéről lemondó, inkább a korszakot átható hangulat szubjektivitással „megemelt” beszéde, az egyes szám első személytől távolabbra szituált, a másra, másba gondolt, rálátott „állapot” mellé (vagy ellen?) „megélt”, a dekadens életérzéshez közeli „világ” szubjektivizálása. Krleža ezek szerint ragaszkodik a rejtélyes én által szemlélt, Halál (nála kis kezdőbetűvel smrt, Čolaković természetesen a helyesírásban is követi az Ady-verset) jegyében körvonalazódó vizuális élmény költőiségéhez, és ezt nem kívánja gyengíteni (erősíteni?) az ennek közvetlenebb jelenlétét tanúsító strófákkal. Lőrincz Csongor⁵⁷ szerint Ady nagy kezdőbetűs írása az időtlenítés igényét sugallja, a fölismert vagy fölismerni vélt „fogalmiság” állandóságát, a lírai énnel állandó kapcsolatban létét, s a szimbólumoknak az én (Én?) perspektívájában történő elgondolását. Ez a fölvetés ugyan nincs a Krleža-fordítás ellenére, a horvát értelmező „kihagyása” azonban visszavon valamennyit az előbbi fejtegetésből, a halál (nála így) még akkor sem démonizálódik, ha a továbbiakban (és nem utolsósorban az egyenesvonalúnak kiegyengetett versbeszéd folya-

54 Ingo Irsigler–Dominik Orth: *Einführung in die Literatur der Wiener Moderne*. WBG, Darmstadt, 2015, 59–63.

55 Ernst Mach hatásáról a Jung Wien szerzőire Uo. 50–52., 54., 56., 90–91.

56 Király: i. m., I, 471–473. szerint Ady ebben a versében volt a leginkább »osztrák-magyar« költő. A vers előzményének, kontextusának tekinti Felix Dörmann: *Was ich liebe* című versét anélkül, hogy e másnál lelt adatot igazolná. A vers az osztrák poéta *Sensationen* (1893) kötetében jelent meg, az alábbiakban közlöm kivonatos nyersfordítását, hogy láthassuk, valójában mennyi mutat Ady felé. A kortársak hol Literaturgigerlnek, hol Nervenprotzának nevezték, hol az epigonok közt könyvelték el. Dagmar Lorenz: *Die Wiener Moderne*. Metzler, Stuttgart, Weimar 1998, 76. Szeretem a lázas, karcú nárciszokat vérpíros szájjal, szeretem a kízó gondolatokat, melyek összeszurkálják a szíveket, szeretem a sápadtságot és a halványságot, az asszonyokat fáradt arccal, melyből égő jellel emésztő érzéki parázs szól (...) szeretem, amit senki nem válaszolt, amit senkinek sem sikerült szeretni, saját ő-s-legbenső lényem, és mindent, ami különös és beteg.

57 Csongor Lőrincz: *Endre Ady*. = Geschichte der ungarischen Literatur, eine historisch-poetologische Darstellung, hg. Ernő Kulcsár Szabó, Walter de Gruyter, Berlin-Boston, 2013, 310–318. Lőrincz Ady szimbólumainak értelmezésekor Horváth János *Ady s a legújabb magyar líra* című könyvére (1910) támaszkodik. Kérdés, hogy Marót Károly korszerűbb szimbólumelemzésének felhasználásával módosult volna-e az értelmezés: *A szimbólum történetéhez*. Huszadik Század 1913, 2., 595–609. Adyról: 604., 606. Marót Adyt és Moréast együtt emlegeti.

matában) a lírai én és az általa látott „világ” kettősségére vetül a hangsúly, míg az Ady-vers Čolaković készítette átültetésében, az Ady-verssel inkább összhangban az én és a világ között nem a lírai én diktátuma létesít kapcsolatot, hanem a párhuzam hangsúlyozódik, nagyjában-egészében megvalósul az Ady-vers „rejtélye”, a Halálnak olyan intonálással való megszólítása, amelynek révén felidéződhet néhány dekadens „ős-szöveg”, mint amilyen például az európai hatástörténettel rendelkező D’Annunzióé (*Trionfo della morte*, 1894, *Il fuoco*, 1900). Megkockáztatható, a szimbolizmusnak ama törekvése is bevonható volna az elemzésbe, miszerint a „profonde unité” még csak az analógiák átfogó struktúrájának funkcionális elemeként vázolódik föl.⁵⁸ Krleža lényegében kihagyásával megtöri a gondolatmenetet, ugyanis az egyes versszakok jelezte tényezők (valamennyien együtt) alkotják azt a bizonyos, Baudelaire-től megnevezett mély egységet, függetlenül attól, mennyire közvetett vagy közvetlen a személyes jelenlét, amely szavatolni látszik. Csakhogy a drámainak szánt(?), ható(?) bejelentés, „*Én a Halál rokona vagyok*” (Ja sam rodak smrti/Smrti) nem áll logikai kapcsolatban az elkövetkező verssorokkal, a Szeretem (Ja ljubim ljubav/Ja volim ljubav) nem következik a megelőző verssorból, a kapcsolat közöttük a mélyebb egységre vezethető vissza; mint a „Szeretem” kezdetű stófákból kiszülő, inkább körképszerű, mint összefogó érvényű szituáltságok is a szimbolista „élmény”/felfogás/szemlélet hitelességének elfogadásától függenek. Annál is inkább, mert ami kitetszhet, korántsem egy stabil alapokra épülő „világ”, hanem tétova, de legalábbis határozatlan aktusok sora, semminek és senkinek a helye nincs biztosítva, senki, semmi nem teljesen az, ami, aki, az egy versszakba foglalt, különmemű tényezők nem „magyarázzák” egymást, mégsem keltik a hevenyészetség benyomását. Valójában a „Szeretem” strófakezdése tartja össze őket, hangulatilag, a modalitást illetőleg részei egy és ugyanazon mélyebb egységnek. A korrespondencia (baudelaire-i értelemben) gondolható újra, illetéknéppen az „üzenet” (amennyiben az) nem kódolható le egyszerűbb képletre, mindig marad benne valami, ami további, akár a végtelenig terjedhető „megfejtést” igényelne. A versben a személyiséghez fűződő asszociációk ellenszegülnek a markánsabb körvonalazásnak (tűnő szerelem, aki elmegy, kísértetes, intó hívás, elutazó stb.), a látszólagos összegzésre az utolsó előtti versszakra kerülne sor. Ott sorolódik a világban helyét nem lelő (nem lelt), bizonytalan egzisztenciájú személyiség, akinek sem előéletéről, sem helyzetéről, a pillanatnyi megpillantás lejegyzésén kívül, nincsenek, nem lehetnek, nem lesznek információink. Ők azok, akik be/kitöltik „A világot”; ezt követőleg már csak a keretbe foglalás marad, az első versszak megismétlése, amely a búcsúzás gesztusát erősíti föl. Minthogy ez (is) jelen időben van, ennek tartósságát egyszerre szavatolja és nem szavatolja a lírai én, mivel ő a kezdősor enigmatikus kijelentésével és egy érzelmi megnyilatkozással közvetlen részese, résztvevője a versnek. Itt egy pillanatra meg kell állnunk. A vers címe még a szimbólum „egyetemes-ségének” jegyében áll, a nagy kezdőbetűs megoldás és egy látszólagosan személyes-familiáris tényező jelöletlen birtokosjelzős szerkezetbe foglalása tág perspektívát helyez kilátásba. Erre a vers első és utolsó versszakának első sora mintha rácsáfolna, a szubjektum illetékségi körébe sorolva a szimbólumot. Ám innen ismét az általános, a „világ” beiktatásával szinte betű szerint az „univerzális” felé irányít a gondolatmenet, mely távolabbról tekintve laza asszociációs sor, sem az egymásból következés, sem a téri-idői megfontolás nem alkot hiánytalan, értelmi megközelítéssel igazolható Egészet; mintha egy a végtelenségig növelhető, de éppen úgy bizonyos megfontolásokkal szűkíthető (és ezt tette Miroslav Krleža, egyedülként a „szláv” fordítók közül) sorból jellegzetes, ám kiragadott részletek íródna- nak egymásután. Akár kísérletezhetnénk némely strófák fölcserélésével, éppen a Krleža

58 Horst Fritz: *Symbolismus*. = *Moderne Literatur in Grundbegriffen*, hg. Dieter Borchmeyer, Viktor Žmegač, Athenäum, Frankfurt am Main 1987, 363–369.

által kihagyott strofákról szólva, az olvasható változat a részlegesből tart a teljesebb felé, a menedékből a világ irányába. Ha megfordíthatnánk a sorrendet, a teljesebb ellenében a részleges kerülne az összegzés-funkcióját (is) vállaló ismétléses szakasz elé, s ez talán kissé enyhítené az elbizonytalanodást, a „menedék” kevesebb is, több is, mint a világ, a bölcsek, poéták, betegek éppen úgy kiszolgáltatottak, mint a csalódottak, rokkantak, akik megálltak, akik nem hisznek, akik borúsak. Mégis olyan rész-egész viszonyról van szó, amelyben az egész nem teljesen foglalja magába a részeket, a részek összeadódása pedig nem adja ki az egészet.

Hasonlóképpen töprenghetünk el a *Sírni, sírni, sírni* fordításain, a Krležaé és Čolakovićé mellé a talán legérdekesebbet, Danilo Kišét figyelembe véve: a fordítói megközelítésekről az előzőkhöz képest kevés újat lehet mondani. Azt mindenképpen, hogy Krležát lenyűgözni látszott az infinitivusok végtelen felsorakozása. Nagy valószínűséggel nemcsak a grammatikai forma vonzotta, hanem az infinitio, infinitas, infinitus jelentése, amely a határtalanságot, bevégezhetetlenséget idézi, versre konkretizálva: lényegében nincs kezdet, nincs végezet, a lírai én a két szófaj közötti térben helyezkedik el, sem nem főnév, sem nem ige, de főnév is, ige is. Miközben minden a halált járja körül, a kísérteties (babonás, megbabonázva, zörgő árnyak, síri harangok) itt akár szó szerint vehető tudomásul anélkül, hogy az atomjaira bontott (széthulló?) világ ellenében(?) a halál-élmény összetettségének képzete szétagolódna: míg egy (képzelt? jelképes? temetési) szertartás bonyolódik a versolvasó előtt; egyes mozzanatok függetlenednek, külön szakaszokká strukturálódnak, addig pillanatra sem hagyhatjuk el a szertartás színhelyét, fokozatosan épülve bele a szertartásba, feltárva, mi az, amiben a meg nem nevezett/nevezhető beszélő részes, mennyiben foglalódik bele a szertartásba. Hogy aztán az utolsó versszak írásaktusa, a töredezzve, írásjelekkel elválasztott, ezúttal a sor végére helyezett főnévi igenévvel jelzett cselekvés többféle irányítson. Korántsem lezárva a lezárhatatlant (infinitas). A verségész kaphat olyan jelentést, mely szerint nem más, mint a testamentum írása, de „célirányosan” a szertartást késve követő aktusra (is) utalhat, melynek tartalma ismeretlen, megnevezetlen marad. A címet ismétlő befejező sor szintén a nyitottságra vall, a szertartás emlékezetbe írása megörökíti a gyászt.⁵⁹ A fordítók eltérő „megoldásai” ugyancsak a többféle értelmezés lehetőségét gondoltatják el, Krležánál: jecati, jecati, jecati, Čolakovićnál: plakati, plakati, plakati, Danilo Kišnél: naricati, naricati, naricati (igaz, itt szerb költő munkál) a sírásnak nem hétköznapi-köznyelvi jelentését, az érzékenységre valló magatartásformát jelzi, hanem a halál-„esztétika” szerint színre vihető attitűdöt, amelyben a megrendültség és a halál (Halál) közeledtekor érzett-tudatosult jelenés kap megnevezhető alakot, amely-lyel szemben a főnévi igenév sugallta bevégezhetlenség tehetetlen.

Visszatérve ennek a dolgozatnak egyik kérdésvetetésére, ideiglenes konklúzióként azt fogalmaznám meg, hogy a horvát és kisebb részben a szlovák Ady-befogadás alaposabb vizsgálatának lehetnek olyan tapasztalatai, melyek módosíthatják az Ady-olvasás némely megrögzött téziséit. Első megközelítésben az a világirodalmi környezet, amely a dolgozatban emlegetett horvát (és szlovák) megállapításokban körvonalazódik, egyfelől a magyar, és általában kelet-közép-európai Verlaine-recepciót szemléli a szokványostól eltérően, másfelől Ady és Verlaine (esetleg Baudelaire) kapcsolatát ugyancsak más fénytörésben látja, hozzátevé, hogy előszörre meglepő párhuzamok merülnek föl Krležánál, külön kiemelendő Rilke és Blok, amelyek további elemzése az Ady-líra eddig rejtve maradt vonásait segíthet föltárni. Lukác arra vállalkozik, hogy Ady-ismereteiről számoljon be publicisztikája alapján, amely francia kulturális érdeklődését segít tisztázni (az akkor még

59 Vezér: i. m., 155.: „*kísértetiesen vizonárius*”-nak tartja a verset, Király: i. m., I, 484–486. szerint „*formát kap az abszurditás*”, „*Kafka fantasztikus vízióira emlékeztet*”.

hiányosan összegyűjtött, sajtó alá rendezett publicisztikát követő munkálatok bőségesen egészítik ki Lukáč jó érzékű gyűjtését). Annak a gyanúmnak adok hangot, hogy (elsősorban) Krleža műveinek Ady-telítettsége nem csupán horvát irodalmi vagy kontaktológiai szempontból igényli az eddigieknél még alaposabb elemzést, hanem az Ady-értelmezés aspektusából is sok újra jöhetünk rá, ha a rejtett idézetekre, az átírásokra, az allúziókra jobban odafigyelünk, amelyek Krleža korszaklátomásában oly fontos szerephez jutnak. Dolgozatom nem teszi zárójelbe az eddigi kutatásokat, éppen ellenkezőleg: azok jelentőségét kívánja aláhúzni. Hozzátevé azonban, hogy a hatástörténet sosem egyirányú és egyenesvonalú, a visszavonatkoztatások feltárása sokféle tanulságot tartalmazhat, mint ahogy az is, mit, mikor és milyen célból fordítottak a szomszédos országok költői Adytól. S ha néhányan Ady túlságosan hitt magabiztosságát könyvelték el esetleg, midőn életét és munkásságát millió gyökerűnek gondolta el, a magam részéről ezt a költői képet arra tudnám vonatkoztatni, hogy a különféle irányok felől, nyelvekből, országokból érkező (és talán csak Ady hatástörténetében egy platformra kerülő) „írastudók” (clerics) igazolták Ady föltételezését, versei átplántálódtak az ő irodalmukba is. Jó darabig ott is (nem áttételesen) ifjú szívekben élt⁶⁰, a dolgok természete szerint ott is irodalomtörténetté lett az életmű. Ezt sem volna szabad mellőznünk.

60 Ezt nemcsak a fordítások igazolják, hanem a 8. sz. jegyzetben idézett szlovák–magyar Ady-antológia is.